

Отримано: 25.11.2025

Прорецензовано: 03.12.2025

Прийнято до друку: 18.12.2025

email: history.volyn@gmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

email: volodymyr.trofymovych@oa.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

email: l.trofymovych@hotmail.com

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-2393-9128>DOI: <http://doi.org/10.25264/2409-6806-2026-37-52-62>

Антонюк Я., Трофимович В., Трофимович Л. З історії діяльності спецслужб ОУН(Б) та УПА в 1943 році. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : серія «Історичні науки»*. Острог, 2026. Вип. 37. С. 52–62.

УДК: 94(477) «1943»

Ярослав Антонюк,*доктор історичних наук, співробітник**Галузевого державного архіву Служби безпеки України***Володимир Трофимович,***доктор історичних наук, професор кафедри історії ім. проф. М. П. Ковальського**Національного університету «Острозька академія»***Лілія Трофимович,***кандидатка історичних наук, професорка кафедри історії**Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*

З ІСТОРИЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦСЛУЖБ ОУН(Б) ТА УПА В 1943 РОЦІ

На основі різноманітного фактичного матеріалу, частина якого вперше введена у науковий обіг, автори простежили роль Служби безпеки ОУН(б) у розгортанні повстанського руху на Північно-західних українських землях і створенні УПА. Охарактеризовано організаційну структуру СБ. З'ясовано, що важливим напрямком її роботи залишалось протистояння конкурентам бандерівського підпілля у середовищі українського визвольного руху, зокрема, «мельниківцям» і «бульбівцям». Доведено, що головним завданням військової СБ було виявлення ворожої агентури серед повстанців. Виокремлено боротьбу СБ із радянськими партизанами та німецькими окупантами.

Ключові слова: Служба безпеки ОУН(б), повстанський рух, УПА, підпілля, агентура, спецслужба.

Yaroslav Antoniuk, Volodymyr Trofymovych, Liliya Trofymovych

FROM THE HISTORY OF THE ACTIVITIES OF THE OUN(B) AND UPA SPECIAL SERVICES IN 1943

Based on a variety of factual material, some of which is being introduced into the scientific circulation for the first time, the authors traced the role of the Security Service of the OUN(b) (SB OUN) in the development of the insurgent movement in the northwestern Ukrainian lands and the creation of the UPA. The organizational structure of the SB is described. It has been established that an important direction of its work remained the confrontation with competitors of the Banderite underground in the Ukrainian liberation movement. It is shown that in the spring of 1943, the armed units of the "Melnykites" were the first to be disarmed and partially joined the UPA, followed by the "Bulbites". Ukrainian organizations that sided with the occupiers were considered agents of the latter. The attitude towards Orthodox priests who did not support the OUN was similar. On the other hand, the UAOC was considered its ally in the northwestern Ukrainian lands.

It has been proven that the main task of the military SB was to identify enemy agents among the insurgents. The SB's struggle against Soviet partisans and German occupiers has been highlighted. It has been proven that the struggle of the SB against Soviet partisans began to gain momentum only in the fall of 1943. Before that, it rarely went beyond the Polissya region. Its main task was to identify local residents who supported the "Reds". It set up ambushes for small units of Soviet partisans, especially reconnaissance units. In addition, it sent its own agents into their ranks. In countering the occupiers, the SB's main efforts were directed at identifying and destroying their agents. The SB tried to avoid open clashes. The OUN underground understood that the Germans would soon leave Western Ukraine and be replaced by a stronger and more dangerous enemy. It was concluded that despite the significant successes of the SB in its organizational work, large areas of Polissya, Transcarpathia,

and Bukovina remained poorly covered by its network. In total, the number of armed members of the SB and VPZh of the OUN regional leadership in the northwestern Ukrainian lands was about 1,500 people.

Keywords: SB OUN, insurgent movement, UPA, underground, agents, special services.

Після проголошення незалежності України постійно зростаючий суспільний інтерес до замовчуваних сторінок минулого, процес формування нової державної ідеології, поступове відкриття архівів вивели історичні дослідження, присвячені тематиці ОУН і УПА, їхнім спецслужбам, на якісно новий рівень. Заслуговує на увагу дослідників ґрунтовний науковий доробок Я. Антонюка, Г. Биструхіна, Д. Веденєєва, С. Граба, В. Єгорова, В. Єфіменка, В. Ільницького, О. Іщука, В. Криськіва, В. Огородніка та інших вітчизняних авторів. Разом із тим, залишаються недостатньо вивченими окремі напрямки діяльності спецслужб українського визвольного руху, зокрема, в роки Другої світової війни.

Проаналізувавши різноманітні джерела, зокрема, матеріали архівних фондів та спеціальну літературу, автори висвітлили деякі аспекти діяльності спецслужб ОУН і УПА у 1943 р.

15 лютого 1943 р. в с. Піддубці на Луччині, на конференції Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ було ухвалено створювати великі партизанські загони [75, с. 172–173]. Щодо цього рішення референт СБ Крайового проводу ОУН ПЗУЗ Василь Макар («Безрідний») писав у листі до брата Володимира: «Повстанчу акцію на північно-західних і частково східних теренах ми мусили почати, і то не було зарано, як дехто каже, але вже і запізно. Мусили ми це зробити з двох причин. Перша: терен вивався нам з рук. З однієї сторони почали множитися отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен... Друге: це тоді, коли ми не почали повстанської акції, німота почала масово винищувати села. Хотіли поневолити населення до здавання контингентів (продуктові) і контингентів робочої сили в Німеччину. Отже, в тій цілі вибирали одне село в окрузі чи районі, яке нищили дощенту. Всіх людей вистрілювали, а забудування палили. У зв'язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самопас. Почались грабежі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусили організаційно охопити тих людей в лісі. Оце дві засадчі принципи нашої повстанчої акції. Є ще і третя, морального характеру. Почулись голоси: «Де ж той Провід? Чому не дає зарядження бити німців?». Тепер ми тим балакунам заткнули рота, а революцію усупільнили» [Цит. за: 70, с. 181].

Рішення Крайового проводу закріпила III Конференція ОУН, яка проходила 17 – 21 лютого 1943 р. поблизу м. Олесько на Львівщині [49, арк. 17]. Микола Лебедь заявляв: «Німці виявилися добрими вояками, але поганими політиками». Висловлював думку, що своїм ставленням до підкорених народів вони уже програли війну [4, арк. 18]. Згідно таємного наказу Проводу ОУН, наприкінці березня 1943 р. передбачався одночасний перехід на нелегальне становище української допоміжної поліції Волині та Полісся [59, с. 77]. Важливу роль у проведенні цієї масштабної операції відіграла СБ. Вона забезпечила таємність підготовки. Через своїх агентів підшукувала найбільш вдалий момент. Поширювала чутки про переведення німцями української поліції до інших країн Європи [45, арк. 57]. Чинила тиск, включно із погрозою смерті, на поліцаїв, які не бажали полишати службу на німців [73, с. 116]. Так, 20 березня 1943 р. у м. Шумськ на Кременеччині есбістами було вбито коменданта української поліції Павла Крачука, який співпрацював із Гестапо. Того ж дня поліцейські цього підрозділу організовано зі зброєю перейшли в підпілля [39, арк. 56].

Загалом операція пройшла успішно та стала несподіванкою для німців. Найшвидше вона відбулася на півдні Волині, а на півночі Полісся – дещо пізніше. Наприклад, українська поліція Заболоттівського р-ну приєдналася до УПА у червні 1943 р. Її комендант Михайло Ярмолюк («Дуб») очолив місцеву боївку СБ [29, арк. 148]. Охоронний батальйон з Березівського р-ну (Берестейщина) здійснив перехід до УПА лише через місяць [48, арк. 350–353].

Після цих подій на місце українців окупанти почали набирати в поліцію поляків. Переважно саме вони здійснювали каральні акції проти підпілля ОУН, а також цивільного населення, яке його підтримувало [15, с. 92]. Це стало однією із причин кривавого польсько-українського конфлікту [62, с. 140–141; 73, с. 177].

На території Галичини, Холмщини та Підляшшя підпілля ОУН вирішило тимчасово відмовитися від створення повстанських загонів і продовжувати накопичувати ресурси [41, арк. 244–246]. Відповідно до специфіки регіону діяла СБ. У квітні 1943 р. вона намагалася зірвати набір добровольців до дивізії Ваффен СС «Галичина», а також протидіяла пропаганді Українського центрального комітету щодо виїзду молоді на роботу до Німеччини [18, арк. 33].

Весною 1943 р. при Львівському Крайовому проводі ОУН створили бойову референтуру, яка відповідала за ліквідацію виявлених СБ ворожих агентів. На нижчому рівні цим займалися боївки СБ обласних та окружних проводів [18, арк. 194]. Референт СБ Львівського Крайового проводу більшість часу проводив у інспекціях територіальних референтур. Так, Григорій Пришляк («Мікуша») розслідував весною 1943 р. втрату Тернопільським повітовим референтом СБ таємних документів щодо роботи агентури [18, арк. 34]. Покарання залежали від провини підслідного. Малокорисних для визвольної боротьби позбавляли членства та переводили у категорію «симпатики». Деяких керівників СБ переміщували на рядові посади. Інших надсилали, із пониженням у посаді, до повстанських загонів на Волині.

Водночас чимало досвідчених підпільників ОУН із Галичини й інших регіонів рятувалися на ПЗУЗ від переслідування німцями. Частина з них посіли високі посади в місцевій СБ. Наприклад, керівники Вінницького обласного проводу ОУН Микола Козак («Смок») та Степан Янішевський («Богослов»), які на початку березня 1943 р. очолили СБ повстанських груп «Південь» та «Північ» [23, арк. 34].

Процес формування повстанських загонів під керівництвом ОУН відбувався доволі швидко. Наприкінці весни 1943 р. вони уже мали уніфіковану структуру. Головній команді (далі – ГК) УПА підпорядковувалися чотири групи [75, с. 172–173]. До кожної з них входило 3–4 загони, які мали у своєму складі по три куреня. Останній об'єднував три сотні, сотня – 3–4 чоти, чота – 3–4 рої, рій – 10–20 стрільців [67, с. 605]. Починаючи від сотні, створювалися підрозділи Військової СБ (далі – ВСБ) [71, с. 36]. УПА тісно взаємодіяла з підпіллям ОУН та складала взаємопов'язану мережу [74, с. 146].

На початку літа 1943 р. значні території Волині та Полісся опинилися під контролем УПА [76, с. 84]. Певною мірою створення «повстанських республік» забезпечували й боївки СБ. Наприклад, тоді на території Луцького надрайону ОУН вони підривали ділянки залізниці, мости на шосейних дорогах, перерізували телефонний та телеграфний зв'язок [26, арк. 14]. Також СБ долучилася до формування на підконтрольній УПА території військової адміністрації – «запілля». За її участі робилися спроби сформувати правоохоронні органи та судочинство. Наприклад, у «Колківській республіці» постійно діяв Революційний суд. До його складу входили: голова, заступник, радник та виконавець вироків [77, с. 74]. Крім того, базувався осередок польової жандармерії на чолі з Юрієм Шевченком («Моряком») [68, с. 19]. На території повстанської бази «Січ» (Свинаринський ліс на Турійщині) розміщувався розвідувальний осередок Військової округи «Тури», який координував свою роботу з СБ [43, арк. 72; 58]. Загалом, через коротку тривалість існування кожної з «повстанських республік» сформувати повноцінні правоохоронні та судові органи у них не вдалося.

Станом на вересень 1943 р. мережа «запілля» на Волині та Поліссі територіально поділялася на округи – військові надрайони (далі – ВН) – військові райони (далі – ВР) – підрайони – станиці [63, с. 221]. При кожному з них діяла ланка СБ. З огляду конспірації, двічі на місяць усі вони змінювали місце осідку [7, арк. 41].

До складу апарату СБ округ – ВН – ВР входили відділи: слідчо-оперативний (далі – СОВ), розвідувально-інформаційний (далі – РІВ), поліцейсько-виконавчий (боївка) та контррозвідувальний [22, арк. 28–29]. Їхній склад не був сталим і залежав від обставин. Наприклад, референтура СБ Кременецького ВН охоплювала 5 ВР СБ. У кожному з них діяло по три підрайони. До апарату СБ ВН входили: 1) шеф-референт, 2) його заступник, 3) комендант розвідки, 3) комендант поліції, 4) слідчий [7, арк. 24–25]. На кожному рівні референти СБ координували свою роботу з територіальним провідником ОУН. Однак звільняти або призначати їх на посади мав винятково керівник СБ вищого рівня [33, арк. 17].

До повноважень СБ ВН входило покарання членів ОУН. Щодо цього скликалися Революційні суди. Загалом їх склад призначав керівник на два щаблі вище за підозрюваного [20, арк. 5]. До складу Революційного трибуналу входили: голова, двоє суддів, прокурор та захисник [54, арк. 9]. Категорично заборонялося включати до складу суду слідчого, який вів справу підозрюваного. Комендант СБ ВН призначав голову суду, двох його помічників, прокурора та захисника. Переважно виносилися смертні вирoki. Частина вироків ухвалювали заочно, які згодом виконував поліцейсько-виконавчий відділ. Ліквідація СБ підозрюваних без вирoku суду траплялася доволі рідко й згодом такі випадки додатково розслідувалися [17, арк. 23–27]. СБ ВН також контролювала найважливіші

пункти зв'язку у своєму терені [20, арк. 15]. Її співробітники сліdkували за підозрілими особами та могли проводити перевірку підпільного листування [65, с. 317].

Основною дієвою ланкою СБ була референтура ВР. Вона користувалася значною автономією у своїй роботі. До її складу входив РІВ та поліцейсько-виконавчий відділ. Їхні керівники були заступниками референта СБ відповідного району [66, с. 420].

Так, до апарату СБ ВР на Кременеччині входили: 1) шеф-референт, 2) його заступник, 3) комендант розвідки, 4) комендант поліції, 5) поліцейський виконавець «ПВ». Останні дві посади своєї агентури не мали. Крім згаданого штату, до складу СБ ВР входила боївка з п'яти вояків, двоє зв'язкових, а також секретар. Останній займався діловодством. Зокрема, узагальнював розвідувальні дані та вів «Книгу обліку», що містила компрометуючу інформацію на підозрілих осіб [7, арк. 26]. До складу боївок СБ намагалися залучати оунівців «фізично здорових, дисциплінованих, готових до рішучих дій». Рівень освіти до уваги не брався [28, арк. 155].

Наприклад, влітку 1943 р. на Ковельщині арештованих допитував зазвичай комендант боївки СБ ВР. Лише в окремих випадках це здійснював шеф СБ ВР. Отримані свідчення записували у протоколи. Їх комендант боївки надсилав коменданту СБ ВН. Друга копія йшла шефу СБ ВР. Комендант боївки не мав права виносити смертні вироки без відома шефа СБ ВР. Останній, своєю чергою, узгоджував вирок з районним проводом ОУН [42, арк. 79].

Важливу роль у розвідці СБ відігравали жінки, які могли займати найвищі посади [66, с. 420]. Так, Надія Єфимчук («Галья») входила до апарату референтури СБ Сенкевичівського р-ну. У її підпорядкуванні знаходилася розвідувальна група з 9 осіб та мережа інформаторів [1, арк. 19].

Робота нижчих ланок СБ на Волині та Поліссі виглядала наступним чином. У кожному населеному пункті діяло від одного до десяти інформаторів, які підпорядковувалися станичному СБ. Про розвідувальну роботу один одного вони не знали. Щотижня особисто або через зв'язкового станичний СБ подавав письмовий звіт підрайонному СБ [7, арк. 24]. Для керівництва станичними підрайонний СБ раз у три тижні їздив до них або викликав до себе. Давав завдання та знайомив з новими інструкціями. Кожного місяця підрайонний СБ надсилав кур'єром або особисто відвозив письмовий звіт секретарю СБ ВР [42, арк. 78]. Пошта між підрайоном СБ і ВР СБ не шифрувалася. Її записували у «грипси». Тобто листи, написані дрібними літерами на тонкому цигарковому папері, які скручувались у трубку, опечатувалися сургучем та позначалися умовленим кодом. Для зв'язку між ВР і ВН СБ, відповідно до доцільності, уже могли використовувати шифрування [7, арк. 25].

До складу апарату підрайонної СБ входили: комендант, секретар, 2-3 зв'язкові, керівник розвідки та комендант поліції. Останній мав у своєму підпорядкуванні 3-5 вояків [42, арк. 79]. Так, підрайонний СБ Сава Гордійчук («Якір») керував роботою десяти станичних СБ Острожчини, а також боївкою СБ з п'яти вояків [36, арк. 220]. До завдань підрайонної боївки СБ Великодедеркальського р-ну ОУН у липні 1943 р. входило: 1) виявлення агентури німців і радянських партизан; 2) арешт та конвоювання до районної СБ затриманих осіб; 3) забезпечення порядку у підконтрольних населених пунктах; 4) перешкоджання керівникам сільських управ постачати продукти окупантам; 5) здійснювати напади на невеликі групи німецьких військових [5, арк. 19]. Підрайонний СБ мав право карати лише цивільних осіб. До його повноважень входило накладати: 1) примусові роботи від 1 до 28 днів; 2) штраф до 500 крб. або 5 центнерів зерна; 3) покарання ударами шомпола до 75 ударів. Застосовувати смертну кару дозволялося, за погодженням СБ ВР, лише щодо осіб, запідозрених у роботі проти ОУН та УПА [7, арк. 40]. Усіх арештованих ворожих агентів підрайонна СБ не допитувала, а одразу передавала до СБ ВР [25, арк. 111].

Мережа СБ у центральних, південних і східних областях України будувалася також за територіальним підходом, охоплюючи крайовий – обласний – окружний – районний рівні. Однак, на відміну від Західної України, тут через відсутність кадрів існували величезні прогалини. При певних обласних проводах вона існувала лише на папері. В інших, навпаки, мала розгалужену мережу. Референтура СБ Миколаївського обласного проводу ОУН мала п'ять окружних осередків: Вознесенський, Херсонський, Великоолександрівський, Новоодеський та Миколаївський (міський). Їхнім завданням було: 1) виявляти ворожих агентів і провокаторів; 2) забезпечувати охорону керівників проводу; підбирати їм квартири та забезпечувати продуктами; 3) проводити розвідку у середовищі німецьких каральних органів та радянського підпілля.

Незважаючи на обмеженість ресурсів, створювалися невеликі боївки (3-10 осіб), які розправлялися з ворогами ОУН. Так, обласний референт СБ Степан Макух («Роман») знищив у вересні 1943 р.

начальника поліції м. Сталіно Шильникова. Через місяць, на новій посаді у Миколаєві, застрілив поліцейя Кравченка, який видав Гестапо 45 оунівців. За завданням «Романа» у жовтні було ліквідовано чотирьох мешканців Миколаєва, запідозрених у зраді ОУН [8, арк. 37, 118–119, 273–274]. 16 листопада 1943 р. заступник обласного референта СБ Іван Ковалевський («Андрій») та ще троє есбістів (Чухліб, Яковлев, Аліман) виманили за місто та біля с. Піски вбили трьох радянських партизан [8, арк. 9]. Загалом діяльність мережі СБ у центральних, південних і східних областях України припинилася з наближенням лінії фронту.

Починаючи з вересня 1943 р., при підрозділах УПА на Волині та Поліссі, як частина Військової СБ, діяла Військово-польова жандармерія (ВПЖ) [11, с. 34; 43, арк. 72]. При Групі УПА вона включала до свого складу: 1) командира (підпорядковувався шефу штабу групи УПА, керував ВПЖ групи, координував роботу станиць, розробляв щомісячні робочі плани, здійснював вишкіл жандармів, стежив за виконанням завдань, міг карати або заохочувати підопічних); 2) заступника командира ВПЖ групи; 3) слідчого (проводив слідство та відповідав за збір доказів); 4) писаря (займався канцелярською роботою та документообігом); 5) жандармів (утворювали підвідділи на чолі з командирами).

Нижче за повноваженнями були станиці ВПЖ, які не мали слідчих функцій. Їх структура будувалася наступним чином: 1) командир (одночасно підпорядковувався командиру загону УПА та командиру ВПЖ групи, давав завдання жандармам і стежив за їх виконанням, звітував перед останнім); 2) писар (вів канцелярію); 3) жандарми (відповідно до необхідності) [14, с. 497]. Крім того, на рівні кожного куреня УПА передбачався окремих «рій жандармерії» (10 вояків) [17, арк. 24].

Одним із завдань ВПЖ була охорона керівного складу УПА. Зокрема, до «почету» командира Групи «Заграва» Івана Литвинчука («Дубового») входило 40 жандармів-вершників. На озброєнні вони мали 6 ручних кулеметів і німецький кулемет, знятий з літака та поставлений на станок [24, арк. 17]. При загоні УПА Порфирія Антонюка («Сосенка») діяв підрозділ жандармерії, який здійснював охорону штабів [44, арк. 19–20].

Проте, головними завданнями ВПЖ була боротьба із дезертирством, виконання вироків, а також розслідування різноманітних порушень в УПА: 1) самовільних залишень підрозділів (якщо воно перевищувало дві години, то могло трактуватись як дезертирство); 2) невиконання наказів і перевищення повноважень; 3) крадіжок і продажу військового майна; 4) пияцтва й аморальності; 5) зради інтересам УПА та шпигунства [3, арк. 27; 14, с. 496; 43, арк. 72].

Наприклад, у вересні 1943 р. ВПЖ розслідувала невдалий обстріл німецького гарнізону містечка Мізоч на Здолбунівщині артилерійською чотою «Берези». Незважаючи на те, що гармати стріляли прямим наведенням зі зручної позиції, поцілити жодного разу їм не вдалося. Після цього було проведено розслідування і «Березу» звинуватили у шкідництві.

Арешт здійснювався за спеціальним наказом командира або заступника ВПЖ та уповноваженими на це жандармів. Лише коли підозрюваного затримували на місці злочину, не потрібно було жодних санкцій. Обшуки проводились у присутності не менше двох свідків. При цьому складався відповідний протокол, який передавався до канцелярії ВПЖ. Відібрані у арештованого речі описувались у двох примірниках. Один давався власнику, а інший – долучався до справи. Під час допиту слідчий складав протокол. У ньому вказувалося: прізвище, ім'я, рік та місце народження допитуваного, його військове звання та підрозділ, приналежність до партій та організацій. Після попередження арештованого щодо відповідальності за надання неправдивих свідчень відбувався допит. Під час його проведення питання у різних формах повторювалися. Далі слідчий складав «протокол аналізу», де зосереджував увагу на розбіжностях. На їх основі проводився додатковий допит. «Фізичні заходи» (тортури) застосовувались у крайніх випадках за дозволом командира ВПЖ, коли жоден інший спосіб не приносив результату. Наприкінці слідства складався висновок та акт обвинувачення, який зачитувався арештованому та завірявся його підписом [14, с. 500–502].

До повноважень ВПЖ також належали судові функції в УПА. Відбувалося це наступним чином. Командир ВПЖ загону вносив клопотання відносно скликання суду відповідному командиру УПА. Своєю чергою, той призначав трьох суддів. Перший із них повинен був бути не нижче рівня сотенного, другий – не нижче ройового. ВПЖ надавала їм матеріали розслідування. На основі їх розгляду виносили вирок, який затверджував командир загону [43, арк. 72].

Згідно «Дисциплінарного статуту УПА», передбачалося лише два види покарання: смертний вирок або перебування у карному відділі на час до трьох місяців. Тяжкими злочинами вважалися:

1) зрада інтересам УПА; 2) шкідництво з метою підірвати міць УПА; 3) невиконання наказу, яке призвело до втрат; 4) повторне дезертирство. Звинувачених за цими злочинами страчували одразу після завершення суду [72, с. 272–274]. Переважно засуджених розстрілювали. Лише у виняткових випадках застосовували більш жорстокі страти. Так, 26 листопада 1943 р. на території Дубровицького р-ну Рівненщини козаку «Ризиканту» з загону УПА «Лайдаки» було відрубано голову [34, арк. 65 зв.].

Більш легкими вважалися: 1) пияцтво; 2) невиконання наказу, яке не призвело до важких наслідків; 3) незначні крадіжки. Якщо обвинуваченого судили вдруге, кара посилювалася [72, с. 275–277].

Карні відділи діяли при кожному загоні УПА та перебували під наглядом ВПЖ. Направляти до них засуджених могла також СБ. Наприклад, комендант СБ Терехівського повіту Степан Ситник («Мак») арештував у листопаді 1943 р. Йосипа Гловацького. Після допиту його відправили до карної сотні УПА [6, арк. 263]. Тут засуджені повстанці виконували найважчі роботи та перебували на спеціальному харчуванні, який розробляв господарчий референт. Існувало також покарання карним арештом при загоні УПА. При цьому засудженому заборонялося курити, читати, грати й співати. Карний арешт поділявся на кілька видів: 1) звичайний (умови як і у інших повстанців); 2) загострений (передбачався відпочинок на твердому ліжку); 3) важкий (засуджений отримував протягом двох днів по 200 грам хліба та літр води, а на третій день – варену їжу, вдень заборонялося лежати чи сидіти, дозволялася лише одна прогулянка на добу, тривалістю до 15 хвилин, вночі з 22.00 до 5.00 відпочинок передбачався у холодному приміщенні з твердим ліжком) [72, с. 275–277]. Так, стрілець Федір Безушко («Бурчак») після відпустки додому у с. Дубівка Володимирецького р-ну вирішив назад до сотні «Кори» не повертатися. За кілька днів відсутності його арештувала ВПЖ і засудила до місяця карного арешту. Відбуваючи покарання, «Бурчак» щодня бігав, повзав землею та маршував. Після його завершення був призначений станичним СБ з дозволом повернутися додому [37, арк. 94].

Восени 1943 р. між шефом СБ Миколою Арсеничем («Арсеном») і головою Проводу ОУН на українських землях Романом Шухевичем («Тарасом Чупринкою») йшла суперечка відносно автономності мережі есбістів. Обидві сторони не хотіли поступатися повноваженнями. Врешті «Арсен» погодився на подвійне підпорядкування референтів СБ – відповідним територіальним провідникам ОУН та власній керівній вертикалі [20, арк. 179].

Після цього відбулася нова реорганізація СБ. Її місце в підпіллі ОУН значно посилювалось [66, с. 189]. Уся розвідувальна робота переходила до повноважень референта СБ. За необхідності комендант «запілля» надавав йому допомогу в розбудові інформаційної мережі. Однак завдання розвідникам давав лише референт [65, с. 279–280]. При СБ запроваджувалась автономна вертикаль звітності [2, арк. 403].

Із листопада 1943 р. станичні СБ передавали дані безпосередньо в район. Кущові боївки розпускались, а їх учасники переводилися до районної боївки або на іншу підпільну роботу. Кущові СБ, відомі населенню, замінювалися. Від їх наступників вимагали дотримуватися суворої конспірації, стати «непомітною особою».

Восени 1943 р. було значно посилено фахову підготовку співробітників. Так, лише у Сарненському надрайоні (північ Рівненщини) відбулося три вишколи розвідників СБ по 20 чоловік кожен. Два з них – на хуторі Хвоянка Березнівського р-ну. Керував ними референт розвідки Військової округи «Заграва» Іван Трейко («Немо»). Такі ж курси на території Дубровицького р-ну очолював окружний референт СБ Микола Середа («Шворний») [14, с. 402–403]. На початку грудня 1943 р. поблизу с. Ворончин на Рожищенщині (Волинь) діяла школа СБ. Очолював її «Беркут», який водночас навчав географії. Криміналістику викладав «Грім», розвідку та контррозвідку – «Невідомий», оперативну роботу – «Ярема», військову справу – «Мирон». Повний курс навчання становив 4 тижні [32, арк. 22].

На теренах українських земель у складі Генерал-Губернаторства первинною ланкою був кущовий інформатор СБ. Організаційно він безпосередньо підпорядковувався районному референту, а той – повітовому. Їх склад і функції могли змінюватися залежно від обставин.

Незважаючи на активну розбудову СБ та зростання її впливу, надалі залишалися значні терени Західної України не охоплені її мережею. Переважно це стосувалося північних, південних і східних окраїн. Станом на 15 жовтня 1943 р. у Пінському надрайоні ОУН не існувало референтури СБ. На території Столинського надрайону її мережею було охоплено лише два райони. Навіть у Костопільському надрайоні (північ Рівненщини) вона мала серйозні проблеми: перевантаження роботою низових ланок, слабкий зв'язок між районом та надрайоном, відсутність чіткого поділу

повноважень. Траплялося, що «надрайонний референт СБ займався дрібними справами, включно із приватними суперечками між населенням, а районний СБ проводив слідства особливої важливості» [18, арк. 305–308].

Уявлення про роботу поліцейсько-виконавчого відділу цього періоду дає наступна інформація. Підрайонна боївка СБ Великодедеркальського р-ну (комендант та 5 бійців) впродовж весни – осені 1943 р. знищила 40 козаків (поліцаїв) і гітлерівців, 30 німецьких агентів, 5 спекулянтів, одного німецького перекладача та одного священика. Місцевих жителів, які відвозили окупантам до міст продукти, карали побиттям шомполами. Самогонщиків змушували сплачувати штраф, конфісковували у них спирт та самогонні апарати [5, арк. 19, 42; 33, арк. 17].

Починаючи від кожної повстанської сотні та вище, контррозвідники СБ залучали своїх агентів. Про їхню роботу не знали сотенні та курінні відповідного підрозділу [25, арк. 115]. Звіт шефа контррозвідки Корецького ВН «Аскольда» референту СБ Миколі Войтовичу («Зенону») від 12 жовтня 1943 р. дає уявлення про роботу цього підрозділу. У ньому зазначалося, що загалом у відділі працює 30 осіб. З 220 стрільців сотень «Негуса» та «Макса» до агентурної мережі було завербовано 26. Крім того, 2 співробітників санітарної школи та 1 лікаря УЧХ [65, с. 635–636]. Водночас, інформацію всередині підпілля ОУН та УПА збирав також РІВ. У звіті шефа розвідки СБ Рівненського ВН «Озеро» від 20 жовтня 1943 р. повідомлялося, що станичні в селах Колоденки та Антопіль грабують для власної наживи населення під виглядом мобілізації. У с. Смержів учасники боївки ОУН – «Карась», «Гризний» та «Злодій», погрожуючи зброєю, вимагали у населення горілки. Чота із сотні Тучинського р-ну, проїжджаючи у нетверезому стані через с. Воскодави, вчинила панічну стрілянину із кулеметів та гвинтівок [65, с. 641].

Упродовж усього 1943 р. важливим завданням СБ було недопущення розпорошення українських сил. Вважалося, що «отаманія» спричинила поразку визвольної боротьби 1917 – 1921 рр. Тому з цим явищем рішуче боролися. Після провалу переговорів про об'єднання сил весною 1943 р. було роззброєно та частково долучено до УПА малочисельні військові підрозділи «мельниківців», які виникли на Кременеччині та Володимирщині [9, с. 26–27; 18, арк. 32]. Цей процес не обійшовся без жертв. Наприклад, 21 березня 1943 р. есбістами був вбитий Волинський обласний провідник ОУН(м) Орест Тарасевич («Ора»), який виступав проти об'єднання з УПА [77, с. 48–49].

Іншою організацією, якій СБ довелося протидіяти на Волині, був Український Народний Козачий Рух (далі – УНАКОР). У вказаний період він тісно співпрацював з окупантами [50, арк. 67]. 8 липня 1943 р. його штаб у Горохові на чолі з полковником Шулаєм видав «Відозву до українського козацького народу» з ультимативним закликом впродовж 14 днів вийти з лісу, знищити збудовані укріплення, бункери та здати зброю німецькій поліції. Крім того, представники УНАКОРУ їздили навколишніми селами та агітували населення вступати до їх організації. У відповідь СБ стежила за їхніми діями, вважаючи їх німецькими агентами та відповідно ставлячись до них [61, с. 99–102].

У вересні 1943 р. СБ брала участь у приєднанні до УПА загонів Української Народно-Револьюційної Армії (далі – УНРА) [65, с. 571, 576]. Після відкинутого Тарасом Боровцем («Бульбою») ультиматуму було застосовано силовий варіант. «Бульбівські» підрозділи роззброїли та частково долучили до УПА [69, с. 197–201]. За однією із версій, СБ арештувало дружину Боровця – Анну Опоченську, яку запідозрили у співпраці з поляками та стратили [12, с. 50]. Подібним чином на Кременеччині розгорталася справа із Фронтом української революції (далі – ФУР) на чолі з Тимофієм Басюком («Володимиром Яворенком») [55, с. 30–31]. Після відмови приєднатися до УПА його наприкінці 1943 р. застрілили в с. Синівці на Лановеччині [10, с. 139].

Після усунення опозиційних сил в українському визвольному русі боротьба СБ з «отаманією» перейшла до менш радикальних форм. У наказі коменданта запілля Луцького ВН СБ Федора Затовнюка («Мирона») від 15 жовтня 1943 р. заборонялося проводити будь-які акції проти «мельниківців». Невиконання вказівки суворо каралося [65, с. 125].

Одним із напрямків розвідувальної та контррозвідувальної роботи СБ, який мав виразне пропагандистське забарвлення, була протидія ворожим щодо підпілля ОУН священикам. Чимало з них стояли на промосковських позиціях та працювали німецькими або радянськими агентами. Натомість ОУН підтримувала Українську Автокефальну Православну Церкву (далі – УАПЦ), яка виступала ідеологічним союзником підпілля [50, арк. 71–72]. Відповідно, частина її священиків співпрацювала з СБ. Наприклад, настоятель церкви с. Личини Камінь-Каширського р-ну Василь Должко [60, с. 63].

Відомо, що вона мала свого представника в «Українському релігійному комітеті» у Ковелі [46, арк. 115].

Священиків, запідозрених в агентурній роботі на ворога, СБ намагалася ліквідувати. Найбільш резонансною подією був арешт нею єпископа Мануїла (Михайла Тарнавського) [53, арк. 12]. За результатами цієї справи було видано спеціальну листівку «За зраду – смерть!». У ній зазначалося, що єпископ був давнім агентом органів НКВС, а згодом і гестапо [51, арк. 78]. Наслідками його дій став арешт багатьох учасників українського визвольного руху Волині [66, с. 80]. Під час допитів він зізнався у своїх злочинах, «показані йому оригінали або копії доносів прийняв за свої і склав щодо цього свої письмові заяви» та 11 вересня 1943 р. був засуджений Револьюційним трибуналом УПА до страти через повішення [64, с. 106–107].

Постійним ворогом для СБ були радянські партизани. Так, боївка «Шуляка» розстріляла у травні 1943 р. у с. Великі Дедеркали на Тернопільщині росіянина Степанова, якого звинуватили у співпраці з останніми [38, арк. 39]. На території Локачинського р-ну Волині у серпні 1943 р. відбувалися урочисті похорони есбістів, вбитих «червоною партизанкою» [40, арк. 184]. Особливо цей напрям роботи актуалізувався восени 1943 р., коли радянські партизани почали просуватися на південь із теренів Полісся [21, арк. 36]. Інструкція для «Розвідників СБ у станицях» від 29 вересня 1943 р. повідомляла про дії у випадку виявлення радянських парашутистів. Рекомендувала найбільше зосереджувати увагу на ранковому та вечірньому часі. Стежити за шумом літаків і вештанням тереном незнайомих людей. Побачивши парашутистів, розвідник повинен був негайно повідомити керівництво або «збройно чи хитрістю» захопити ворога [65, с. 667].

Головним шляхом протидії СБ радянським партизанам було знешкодження їхньої агентури. Так, влітку 1943 р. районна боївка «Діброви» вбила за це мешканця м. Висоцьк – Антона Дворецького [35, арк. 266]. Також упродовж 4 – 8 жовтня 1943 р. контррозвідка СБ Корецького ВН виявила у підрозділах УПА п'ятьох агентів «червоних» партизан [65, с. 635–636].

Відомі випадки направлення СБ під виглядом перебіжчиків власних розвідників до середовища «червоних» партизан. У повідомленні командира з'єднання Дмитра Медведєва від 12 грудня 1943 р. зазначалося, що їм вдалося виявити у своїх лавах агента з'єднання УПА Івана Литвинчука («Дубового»). Він зізнався, що за завданням начальника розвідки штабу «Зайця» вступив до загону під виглядом перебіжчика. Для більшої правдоподібності прихопив із собою сфабриковані повстанські звіти [13, с. 22]. Колишній учасник розвідувальної групи НКДБ при партизанському з'єднанні Шитова – Василь Хондошко згадував, що на Грубешівщині СБ ОУН вдалося впровадити двох своїх агентів. До складу з'єднання останні вступили під виглядом втікачів із концтабору та зарекомендували себе як досвідчені кулеметники. Однієї ночі вони несподівано зникли, прихопивши з собою ручний кулемет та запасні диски [78, с. 232]. Наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. оперативна група НКДБ вистежила та схопила в с. Хиночі Володимирецького р-ну на Рівненщині 8 розвідників СБ. Серед них було двоє росіян, колишніх червоноармійців, учасників партизанського з'єднання Олексія Федорова: Іван Лашин із Курської обл. та Федір Василь'єв із Краснодарського краю [46, арк. 5–7].

Протидіючи натиску радянських партизан, увесь цей час СБ не припиняла боротьби з окупантами. Ще на початку червня 1943 р. її боївка Луцького надрайону ОУН здійснювала диверсії щодо німецьких комунікацій. Підривала залізничні колії, знищувала мости на шосейних дорогах, перерізала телефонний та телеграфний зв'язок [27, арк. 14]. Боївка СБ Корецького надрайону «Лихо» (20 вояків) влаштувала наприкінці липня 1943 р. поблизу с. Користь засідку на німецький автомобіль. Заблокувавши шосе, есбісти змусили водія зупинитися. Один із пасажирів раптово вискочив з авто та намагався втекти. Його одразу застрелили. Усіх інших відвели на допит на Копитівський хутір. Двох затриманих розстріляли як агентів Гестапо, а решту відпустили додому [47, арк. 61]. Влітку 1943 р. боївка СБ Гримайлівського р-ну ОУН (Тернопільщина) арештувала лісника з с. Красне, який підозрювався у співпраці з Гестапо. Після допиту його повісили. Восени того ж року есбісти затримали мешканця м. Скала-Подільська та службовця з с. Вікно Гусятинського р-ну Тернопільщини, які підозрювалися в агентурній роботі на окупантів. За результатами слідства їх засудили до розстрілу [31, арк. 65–70].

Навіть напередодні наближення лінії фронту боротьба спецслужб ОУН та УПА з окупантами не припинялась. У наказі шефа військової розвідки СБ Групи «Заграва» Івана Трейка («Немо») від 10 грудня 1943 р. головна увага зосереджувалася на зборі детальної інформації щодо німців. При

цьому найбільше цікавили можливості захоплення зброї, ушкодження зв'язку та нападу на штаби [66, с. 166–168].

Отже, впродовж 1943 р. СБ відіграла важливу роль у розгортанні повстанського руху на теренах Волині та Полісся. Вона забезпечила неочікуваний для німців перехід української допоміжної поліції на нелегальне становище. Їй вдалося швидко налагодити свою роботу в повстанських підрозділах.

На теренах Генерал-Губернаторства, де становище українців було кращим, СБ продовжувала попередню стратегію накопичення підпіллям ресурсів. Протидіяла виїзду молоді на роботи до Німеччини та вступу до дивізії «Галичина».

Упродовж весни 1943 р. з розрізаних повстанських підрозділів було утворено Українську повстанську армію. Починаючи від сотні, у ній створювалися відділи Військової СБ. Їх головним завданням було виявлення ворожої агентури серед повстанців. У своїй роботі Військова СБ тісно взаємодіяла з територіальною мережею СБ, яка опікувалася «запіллям». На теренах організованих УПА «повстанських республік» робилися спроби створення правоохоронних і судових органів.

Важливим напрямком діяльності СБ залишалося протистояння конкурентам підпілля ОУН(б) у середовищі українського визвольного руху. Першими весною 1943 р. було роззброєно та частково приєднано до УПА збройні підрозділи «мельниківців», а згодом – «бульбівців». Українські організації, які виступали на стороні окупантів, вважалися агентурою останніх. Схожим було ставлення до православних священників, які не підтримували ОУН. Натомість її союзником на ПЗУЗ вважалася УАПЦ.

З вересня 1943 р. у складі військових районів СБ впроваджуються відділи: розвідувально-інформаційний та поліцейсько-виконавчий. СБ військового надрайону додатково мала слідчо-оперативний відділ. Її референти районного рівня були основою мережі. Вони користувалися значною автономією у роботі. Зокрема, мали право виносити смертні вироки, які узгоджували з територіальним провідником ОУН.

Починаючи від рівня куреня УПА, діяла Військово-польова жандармерія. Організаційно вона підпорядковувалася Військовій СБ. Її головним завданням була боротьба з дезертирством. Крім того, розслідувала різноманітні порушення, здійснені повстанцями, та виносила вироки.

Незважаючи на значні успіхи СБ в організаційній роботі, надалі продовжували залишатися значні терени Полісся, Закарпаття, Буковини слабо охоплені її мережею. Загалом, кількість озброєних учасників СБ та ВПЖ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ нараховувала близько 1500 осіб.

Боротьба СБ із радянськими партизанами почала набирати силу лише восени 1943 р. До цього вона рідко виходила за межі Полісся. Головним її завданням було виявлення місцевих жителів, які підтримували «червоних». На невеликі підрозділи радянських партизан, особливо розвідувальні, влаштовувала засідки. Крім того, засилала до їхніх лав власну агентуру.

У протидії окупантам головні зусилля СБ спрямовувалися на виявлення та знищення їх агентури. Відкритих сутичок есбісти намагалися уникати. Підпілля ОУН розуміло, що німці невдовзі покинуть Західну Україну, а їм на зміну прийде більш сильний та небезпечний ворог.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів УСБУ у Волинській обл. Ф. 5. Спр. 4309. 333 арк.
2. Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 4. Спр. 3626. 450 арк.
3. Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 4. Спр. 10406. 141 арк.
4. Архів УСБУ в Рівненській обл. Ф. 4. Спр. 27359. 152 арк.
5. Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 6. Спр. 4918. 63 арк.
6. Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 6. Спр. 4966. 336 арк.
7. Архів УСБУ в Тернопільській обл. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. 373 арк.
8. Архів УСБУ в Харківській обл. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 2. 117 арк.
9. Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни. *Україна – Польща: важкі питання*. Варшава, 1998. Т. 3. С. 15–31.
10. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто, 1991. 208 с.
11. Веденєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. С. 32–40.
12. Веденєв Д. Основні фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942 – 1945 рр.). *Київська старовина*. 2003. № 4. С. 47–55.
13. Веденєв Д. Розвідувальне забезпечення в Українській Повстанській Армії (1943 – 1949 рр.). *Воєнна історія*. 2008. № 5(41). С. 13–28.
14. Веденєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940 – 1950- ті роки. Київ, 2008. 568 с.

15. Волинь радянська (1939 – 1964). Збірник документів і матеріалів. Львів, 1971. Ч. 3. 347 с.
16. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 5. Спр. 10406. 234 арк.
17. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 48139. 218 арк.
18. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1. 312 арк.
19. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. 289 арк.
20. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 2. 256 арк.
21. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 2. 291 арк.
22. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 5. 339 арк.
23. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 9. 391 арк.
24. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67428. 294 арк.
25. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67430. 296 арк.
26. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67434. 143 арк.
27. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67436. Т. 1. 301 арк.
28. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67454. Т. 8. 276 арк.
29. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67454. Т. 28. 278 арк.
30. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67808. 75 арк.
31. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67825. 301 арк.
32. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67853. 250 арк.
33. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67862. 289 арк.
34. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67961. 84 арк.
35. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67963. 390 арк.
36. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67968. Т. 1. 345 арк.
37. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68144. 141 арк.
38. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68217. 41 арк.
39. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68245. Т. 1. 301 арк.
40. ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68246. Т. 2. 277 арк.
41. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 6741. 282 арк.
42. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 6745. 134 арк.
43. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 8054. 247 арк.
44. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67865. 124 арк.
45. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75134. 148 арк.
46. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75847. 301 арк.
47. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 76453. 101 арк.
48. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 371. Т. 66. 387 арк.
49. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. 373 арк.
50. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 57. 286 арк.
51. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 22. 339 арк.
52. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. 381 арк.
53. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 84. 230 арк.
54. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 482. Т. 1. 264 арк.
55. Гірняк К., Чуйко О. Фронт української революції (Причини до історії збройної боротьби Волині). Торонто, 1979. 45 с.
56. Держархів Волинської обл. (ДАВО). Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. 78 арк.
57. Держархів Рівненської обл. (ДАРО). Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. 306 арк.
58. Заведенюк В. Повстанська республіка «Січ». *Шлях перемоги*. 2002. 12–18 вересня.
59. Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь). Німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків, 2012. 272 с.
60. Ковальчук В. Місце формулярників зобов'язань у видовій структурі документів ОУН(б) і запілля УПА. *Історія очима молодих дослідників. Матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів*. Рівне, 2007. Вип. II. С. 62–66.
61. Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Луцьк: Терен, 2014. 348 с.
62. Курило-Шванс С. У вихорі війни. Луцьк, 2003. 279 с.
63. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни. Луцьк, 2011. 412 с.
64. Літопис УПА. Нова серія. Т. 1.: Видання Головного Командування УПА. Київ ; Торонто, 1995. 481 с.
65. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Торонто ; Київ, 2007. 849 с.
66. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та Запілля. 1943 – 1944. Документи і матеріали. Київ ; Торонто, 1999. 723 с.
67. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945 – 1954. Книга 2. Київ ; Торонто, 2011. 837 с.
68. Мазурець С. Повстанськими стежками: розповіді очевидця. Луцьк, 2002. 236 с.
69. Ольховський І. Засновник УПА (1941 – 1943). Сторінки непрочитаного життєпису Тараса Бульби. Київ, 2015. 334 с.
70. Патриляк І. До питання про початок антигітлерівського повстанського руху ОУН. *Визвольний шлях*. 2004. № 7–8. С. 168–185.

71. Сергієнко Г. З історії партизанської розвідки ОУН-УПА (Особливості розвідувальної діяльності націоналістичних партизанських формувань, що діяли на території України в другому періоді Великої Вітчизняної війни). *Трибуна*. 2001. № 3–4. С. 34–46.
72. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ, 1996. 493 с.
73. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. В 3-х т. Т. 2. Київ, 2005. 358 с.
74. Skorupskiy M. Tudi de bii za voliu (spogadi kurinnoho UPA Maksima Skorupskoho). Київ, 1992. 351 с.
75. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943 – 1949. Довідник другий. Нью-Йорк, 1995. 199 с.
76. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль, 2008. 462 с.
77. Стецюк Г. Чорні дні Волині, або не поставлений пам'ятник. Спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. Володимир-Волинський, 1992. 127 с.
78. Хондошко В. Рейд за Буг. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2000. № 1. С. 229–235.

References:

1. Bondarenko K. Diialnist ukraïinskykh zahoniv samooborony na Volyni, Bukovyni ta u Halychyni v roky Druhoii svitovoi viiny. *Ukraina – Polshcha: vazhki pytannia*. Varshava, 1998. T. 3. S. 15–31.
2. Veryha V. Vtraty OUN v chasi Druhoii svitovoi viiny. Toronto, 1991. 208 s.
3. Viedenieiev D. Viiskovo-poliova zhandarmeriia – spetsialnyi orhan Ukraïnskoii povstanskoi armiii. *Voïenna istoriia*, 2002. No 5–6. S. 32–40.
4. Viedenieiev D. Osnovni faktory politychnoi ta operatyvno-boiovoi obstanovky, shcho vyznaczyly rozbudovu ta diialnist spetsialnykh pidrozdiliv UPA (1942 – 1945 rr.). *Kyivska starovyna*, 2003. No 4. S. 47–55.
5. Viedenieiev D. Rozvidualne zabezpechennia v Ukraïnskii Povstanskii Armiii (1943 – 1949 rr.). *Voïenna istoriia*, 2008. No 5(41). S. 13–28.
6. Viedenieiev D., Bystrukhin H. «Povstanska rozvidka diie tochno i vidvazhno...». Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia OUN ta UPA. 1940 – 1950- ti roky. Kyiv, 2008. 568 s.
7. Volyn radianska (1939–1964). Zbirnyk dokumentiv i materialiv. Lviv, 1971. Ch. 3. 347 s.
8. Hirniak K., Chuiko O. Front ukraïnskoii revoliutsiï (Prychynok do istoriï zbroinoï borotby Volyni). Toronto, 1979. 45 s.
9. Zavedeniuk V. Povstanska respublika «Sich». *Shliakh peremohy*, 2002. 12–18 veresnia.
10. Klymenko O., Tkachov S. Ukraïntsi v politsiï v reikhskomisariati «Ukraina» (Pivdena Volyn). Nimetskyi okupatsiïnyi rezhym na Kremenechchyni u 1941–1944 rr. Kharkiv, 2012. 272 s.
11. Kovalchuk V. Mistse formuliarnykh zoboviazan u vydovii strukturi dokumentiv OUN(b) i zapillia UPA. *Istoriia ochyma molodykh doslidnykiv, Materialy rehionalnoi naukovy-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh, aspirantiv, zdobuvachiv, mahistrantiv*. Rivne, 2007. Vyp. II. S. 62–66.
12. Kryshtalskyi A. OUN i UPA na Horokhivshchyni. Lutsk, 2014. 348 s.
13. Kurylo-Shvans S. U vykhori viiny. Lutsk, 2003. 279 s.
14. Lenartovych O. Ukraïnskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Volyni v roky Druhoii svitovoi viiny: monohrafiia. Lutsk, 2011. 412 s.
15. Litopys UPA. Nova seriia. T. 1: Vydannia Holovnoho Komanduvannia UPA. Kyiv; Toronto, 1995. 481 s.
16. Litopys UPA. Nova seriia. T. 11: Merezha OUN(b) i zapillia UPA na terytorii VO «Zahrava», «Turiv», «Bohun» (serpen 1942 – hruden 1943 rr.). Toronto; Kyiv, 2007. 849 s.
17. Litopys UPA. Nova seriia. T. 2: Volyn i Polissia: UPA ta Zapillia. 1943 – 1944, Dokumenty i materialy. Kyiv; Toronto, 1999. 723 s.
18. Litopys UPA. Nova seriia. T. 15: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshotovanykh radianskymy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1945 – 1954, Knyha 2. Kyiv; Toronto, 2011. 837 s.
19. Mazurets S. Povstanskymy stezhkami: rozpovidi ochevydtsia. Lutsk, 2002. 236 s.
20. Olkhovskiy I. Zasnovnyk UPA (1941 – 1943). Storinky neprochytanoho zhyttiepysu Tarasa Bulby. Kyiv, 2015. 334 s.
21. Patryliak I. Do pytannia pro pochatok antyhitlerivskoho povstanskoho rukhu OUN. *Vyzvolnyi shliakh*, 2004. No 7–8. S. 168–185.
22. Serhiienko H. Z istoriï partyzanskoï rozvidky OUN-UPA (Osoblyvosti rozvidualnoi diialnosti natsionalistychnykh partyzanskykh formuvan, shcho diialy na terytorii Ukraïny v druhomu periodii Velykoïi Vitshyznianoi viiny). *Trybuna*, 2001. No 3–4. S. 34–46.
23. Serhiichuk V. OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy. Kyiv, 1996. 493 s.
24. Syvitskyi M. Istoriia polsko-ukraïnskykh konfliktiv. T. 2. Kyiv, 2005. 358 s.
25. Skorupskiy M. Tudy de bii za voliu (spohady kurinnoho UPA Maksyma Skorupskoho). Kyiv, 1992. 351 s.
26. Sodal P. Ukraïnska Povstanca Armii, 1943 – 1949. Dovidnyk druhyi. Niu-York, 1995. 199 s.
27. Starodubets H. Heneza ukraïnskoï povstanskoi zapillia: Monohrafiia. Ternopil, 2008. 462 s.
28. Stetsiuk H. Chorni dni Volyni, abo ne postavleni pamiatnyk. Spohady kolyshnoho zviakovoï oblasnoï provodu OUN. Volodymyr-Volynskiy, 1992. 127 s.
29. Khondoshko V. Reid za Buh. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KhB*, 2000. No 1. S. 229–235.